

AYLANISH JISMLARI VA KO'PYOQLARNING HAJMINI HISOBLASHDA ANIQ INTEGRALLARNING TADBIQLARI.

Alimov Salohiddin Hikmat o'g'li

O'zbekiston Milliy universiteti Jizzax filiali o'qituvchisi

Eshimov Ilhom

Rahmatullayev Shahzod

Xatamov O'razali

O'zbekiston Milliy universiteti Jizzax filiali talabalari

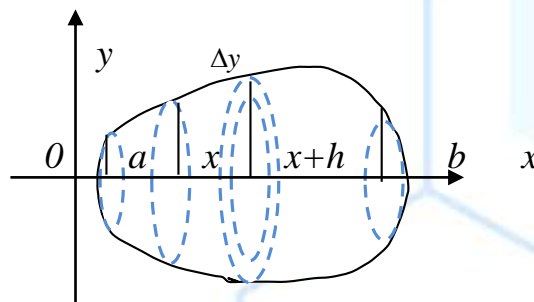
Annotatsiya: Ushbu maqolada biz aylanish jismlari va ko'pyoqlarning hajmini hisoblashda aniq integrallardan foydalanib topishni ko'rsatganmiz.

Kalit so'zlar: Aylanish jismlari, silindr hajmi, kons hajmi, shar hajmi, piramida hajmi, ko'ndalang kesm yuzi.

Aylanish jismini hajmi.

$y = f(x)$ formula bilan berilgan AB egri chiziqning $[a, b]$ kesmada OX o'qi atrofida aylanishidan hosil bo'lgan jismning hajmini topish talab qilinsin.

y

Aylanish jismini OX ga perpendikulyar tekisliklar bilan n ta bo'laklarga ajratamiz. Perpendikulyar tekisliklarning biri O nuqtadan a masofada, ikkinchi tekislik x masofada, keyingisi esa $x+h$ masofada bo'lsin. Bunda, h - orttirma bo'lib, $h = dx$ dir. U holda, jismning birinchi ikki tekislik bilan kesilgan qismining hajmi $v(x)$, undan keyingi qismining hajmi esa $v(x) + \Delta v(x)$ dan iborat bo'ladi.

Birinchi silindrsimon jismning balandligi $h = dx$, asos radiusi $y = f(x)$; ikkinchisining balandligi ham $h = dx$, asos radiusi $y + \Delta y$. U holda, birinchi jism hajmi $\pi y^2 dx$, ikkinchisini esa $\pi (y + \Delta y)^2 dx$ bo'ladi. Ikki silindr orasidagi Δv orttirma hajm $2\pi y \cdot \Delta y$ dan iborat bo'ladi. Ammo Δv hajm $\Delta y \rightarrow 0$ va $h \rightarrow 0$ da cheksiz kichik miqdor bo'lib, 0 ga intiladi. Shuning uchun hajmning differensial kichik silindrsimon jismning hajmi $\pi y^2 dx$ bo'ladi. Buni integrallaymiz:

$$v = \int_a^b \pi y^2 dx = \pi \int_a^b (f(x))^2 dx. \quad (1)$$

(1) tenglik *aylanish jismining hajmini* topish formulasi bilan iborat.

1-misol. Asos radiusi $MN = r$ va balandligi $ON = h$ bo'lgan aylanish paraboloidi segmentining hajmini toping.

Yechilishi: Ma'lumki, parabola tenglamasi $y^2 = 2px$ bo'lib, parabolaning ixtiyoriy $N(h; r)$ nuqtadan o'tishini e'tiborga olsak.

$$r^2 = 2ph. \quad (2)$$

Parabola tenglamasi va (2) dan $y = \frac{r}{\sqrt{h}} \sqrt{x}$. (3)

bo'ladi. Bundan, $y^2 = \frac{r^2}{h} x$. (4)

U holda, (1) formulaga asosan *paraboloid segmentining hajmi* quyidagicha bo'ladi:

$$v = \pi \int_a^b \frac{r^2 x}{h} dx = \frac{1}{2} \pi r^2 h. \quad (5)$$

2-misol. $y = x^2$ parabola, OX o'q va $x=1$ to'g'ri chiziq bilan chegaralangan egri chizikli trapesiyaning OX o'qi atrofida aylanishidan hosil bo'lgan jismning hajmini toping.

Yechilishi: (1) formuladan foydalanamiz. Bunda, $f(x) = x^2$, $a = 0$ va $b = 1$ larni formulaga qo'yib, integralni hisoblaymiz:

$$v = \pi \int_0^1 (f(x))^2 dx = \pi \int_0^1 (x^2)^2 dx = \pi \int_0^1 x^4 dx = \pi \cdot \frac{x^5}{5} \Big|_0^1 = \frac{\pi}{5}.$$

Demak, jismning hajmi $\frac{\pi}{5}$ dan iborat ekan.

Ko'ndalang kesim yuzi ma'lum bo'lgan jismning hajmi

$x = a$ va $x = b$ kesmalardan o'tgan hamda OX o'qqa perpendikulyar bo'lgan tekisliklar bilan chegaralangan V jismning hajmini topish talab qilinsin. U holda jismni n ta o'zaro parallel bo'lgan tekisliklar bilan OX o'qiga parallel holda bo'laklarga ajratamiz. Ixtiyoriy $x = x_{i-1}$ va $x = x_i$ tekisliklar bilan chegaralangan jismning hajmi Δv_i , asos yuzi $S(x_i)$, balandligi Δx_i bo'lsin. U holda,

$$\Delta v_i = S(x_i) \cdot \Delta x_i \quad (6)$$

o'rinli bo'ladi. Jismning umumiy hajmi quyidagicha bo'ladi:

$$v = \lim_{\varepsilon \rightarrow 0} \sum_{i=1}^n S(x) \Delta x_i. \quad (7)$$

Bunda, ε balandlik Δx_i larning eng kattasi. (7) tenglik integral yig'indidan iborat. Shuning uchun (7) ni quyidagicha ifodalash mumkin:

$$v = \int_a^b S(x) dx. \quad (8)$$

(8) - ko'ndalang kesim yuzi ma'lum bo'lgan jismning hajmini topish formulasi.

Misol. $y^2 = 4x$, $y = 0$, $x = 0$, $x = 4$ chiziqlar bilan chegaralangan hamda OX o'q atrofida aylanishdan hosil bo'lgan jismning hajmini toping.

Yechilishi: Hosil bo'ladigan jism aylanish paraboloididan iborat bo'ladi. Uning hajmini (8) formula yordamida topamiz. Bunda $a = 0$, $b = 4$ va $S(x) = 4x$ dir.

$$v = \pi \int_0^4 4x dx = \pi \cdot 4 \cdot \frac{x^2}{2} \Big|_0^4 = 2\pi x^2 \Big|_0^4 = 32\pi.$$

Ba'zi jismlarning hajmini topish formulalari:

Piramidaning hajmi:

$$v = \frac{S}{H^2} \int_0^H x^2 dx = \frac{1}{3} SH.$$

Paraboloid segmentining hajmi:

$$v = \pi \int_0^h \frac{r^2 x}{h} dx = \frac{1}{2} \pi r^2 h$$

(ya'ni silindr hajmining yarimiga teng- Arximed tadqiqoti)

Elliptik asosli konus:

$$v = \frac{1}{3} Sa \quad (a - \text{kata yarim o'q})$$

Ellipsoid:

$$v = \pi \int_a^b \frac{b^2}{a^2} (a^2 - x^2) dx = \frac{4}{3} \pi ab^3.$$

Sharning hajmi:

$$v = \pi \int_{-r}^r y^2 dx = \pi \int_{-r}^r (r^2 - x^2) dx = \frac{4}{3} \pi r^3.$$

Xulosa qilib aytganda o'quvchilarga aylanish jismlari va ko'pyoqlarning hajmlarini topish fo'rmularini aniq integrallar yordamida tushuntirish ulardagi fazoviy jismlarga bo'lgan tassavurlarini kengaytirishga yordam bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xolmurod o'g'li, Xoljigitov Dilmurod, and Absattorov Hasan Isroil o'g'li. "NOSTANDART TENGLAMALARNI YECHISHDA HOSILADAN FOYDALANISH." (2023): 6-14.
2. Xolmurod o'g'li, Xoljigitov Dilmurod, Boboyev Akbarshoh Ibrohim o'g'li, and Eshmurodova Sabrina Mamasoliyevna. "PARAMETR QATNASHGAN TENGLAMALARNI YECHISHDA HOSILADAN FOYDALANISH." (2023): 15-22.
3. Xolmurod o'g'li, Xoljigitov Dilmurod. "O 'QUVCHILARNING KRIATIV FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISHDA MATNLI MASALALARDAN FOYDALANISH." *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ* 20.7 (2023): 156-161.
4. Xolmurod o'g'li, Xoljigitov Dilmurod, et al. "EGRI CHIZIQLI INTEGRALLAR." *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ* 21.8 (2023): 131-140.
5. Xolmurod o'g'li, Xoljigitov Dilmurod, and Xolmurodov Sarvar. "TRIGONOMETRIK TENGLAMALARNING KUNDALIK HAYOTDA ISHLATILISHI." *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ* 21.8 (2023): 125-130.
6. Xolmurod o'g'li, Xoljigitov Dilmurod, et al. "TENGLAMALARNI YECHISHDA HOSILADAN FOYDALANISH." *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ* 21.8 (2023): 141-146.
7. Dilmurod, Xoljigitov, et al. "HAJM VA YUZALARNI TOPISHDA ANIQ INTEGRALNING TADBIQLARI." (2023): 23-30.
8. Xoljigitov, Dilmurod, and SHohrux Prnazarov. "Tenglamalar sistemasiga doir misollarni grafik usulda yechish." *Журнал математики и информатики* 2.1 (2022).
9. Xoljigitov, Dilmurod, and Ilyos Isroilov. "GRAFLAR NAZARIYASI YORDAMIDA MANTIQIY MASALALARNI YECHISH." *Журнал математики и информатики* 2.2 (2022).
10. Dilmurod, Xoljigitov, and Raxmonberdiyev Nabijon Jo'raboyevich. "AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING MULTIMEDIA VOSITALARIDAN MATEMATIKA FANINI O'QITISH JARAYONIDA FOYDALANISHNING AHAMIYATI." *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research* (2022): 708-711.
11. Xoljigitov D., Isroilov I. GRAFLAR NAZARIYASI YORDAMIDA MANTIQIY MASALALARNI YECHISH //Журнал математики и информатики. – 2022. – Т. 2. – №. 2.
12. Hikmat o'g'li, Alimov Salohiddin, Ro'zmuxammadov Asilbek Sanjar o'g', and Shamsiddinov Ozodbek Utkir o'g'li. "BIR UMUMLASHGAN FIRIDRIXS

- MODELINING XOS QIYMATLARI JOYLASHISH O'RNI HAQIDA." *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ* 20.1 (2023): 77-83.
13. Hikmat o'g'li, Alimov Salohiddin, and Shoydinov Hayitmurod Xamdani o'g'li. "BIR UMUMLASHGAN FRIDRIXS MODEL OPERATORINING XOS QIYMATI HAQIDA." *Conferencea* (2023): 147-148.
  14. Mamanov S. kasbga yo'naltirilgan o'qitish orqali kasb-hunar maktablarida kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish // xalqaro zamonaviy ilmiy-texnik tadqiqotlar jurnali. – 2023. – №. Maxsus Son. – С. 120-127.
  15. Mamanov S. Matematika fanini kasbga yo'nalitirib o'qitish negizida bo'lajak mutaxassislarining kasbiy faoliyatiga tayyorlashning hozirgi ahvoli va uni rivojlantirish yo'llari //Журнал математики и информатики. – 2022. – Т. 2. – №. 3.
  16. Туракулов О., Маманов С. Fanlarni kasbga yo'nalitirib o'qitishda bo'lajak mutaxassislarining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish yo'llari //Современные инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 110-113.
  17. Urinboyev F. Sh., Mamanov S., Gorabekov O. informatika va kommunikatsiya texnologiyalarining ba'zi geometrik muammolari //zamonaviy dunyoda dolzarb ilmiy tadqiqotlar. – 2016. – №. 5-4. 125-127 betlar. Mamanov S. Бўлажак математика ўқитувчиси тайёрлашда ахборот коммуникация технологияларининг ўрни //Scienceweb academic papers collection. – 2021.
  18. Jabborova D. et al. Mineral fertilizers improves the quality of turmeric and soil //Sustainability. – 2021. – Т. 13. – №. 16. – С. 9437.
  19. Yusupov R., Sulaymanov Z. O'QUVCHILARning Kreativ qobiliyatlarini rivojlantirishda MANTIQ FANI ELEMENTLARIDAN FOYDALANISH //Журнал математики и информатики. – 2021. – Т. 1. – №. 4.
  20. Сулайманов З. М., Шумилов Б. М. Алгоритм с расщеплением вейвлет-преобразования кубических сплайнов на неравномерной сетке //Журнал вычислительной математики и математической физики. – 2017. – Т. 57. – №. 10. – С. 1600-1614.
  21. Кудуев А. Ж., Шумилов Б. М., Сулайманов З. М. РАЗВИТИЕ ТЕОРИИ СПЛАЙН-ВЕЙВЛЕТОВ И ОПТИМИЗАЦИЯ АЛГОРИТМОВ ОБРАБОТКИ ЧИСЛОВОЙ ИНФОРМАЦИИ //АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ВЫЧИСЛИТЕЛЬНОЙ И ПРИКЛАДНОЙ МАТЕМАТИКИ. – 2015. – С. 402-408.
  22. Parmonov A., Bolbekov D. umumtalim MAKTABLARIDADADVAL ASOSIDAGALAKLAB INTEGRALLASH haqidaga // matematika va informatika jurnali. – 2021. - Jild 1. – №. 2.
  23. Parmonov A., Fayzullayev S., Azzamov S. MAKTAB O'QUVCHILARINING FAZOVIY TASAVVURINI RIVOJLANTIRISH HAQIDA //Журнал математики и информатики. – 2021. – Т. 1. – №. 3.
  24. Parmonov A., Artikbaev A., Tursunmuradov S. МАТЕМАТИКАДА ГЕОМЕТРИЯНИНГ О'РНИ HAQIDA //Журнал математики и информатики. – 2020. – Т. 1. – №. 1.